

Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk

Hovedredaktør: Nils Kolle

Bindredaktør: Alf Ragnar Nielszen

Forfattere:

Alf Ragnar Nielszen

Hein B. Bjerck

Alan Hutchinson

Nils Kolle

Marion Fjelde Larsen

Billedredaktør: Aslak Kristiansen



FAGBOKFØRLAGET

Innhold

Forord..... 11

1 Norskekysten – en naturens gave 15

Nils Kolle

Bosted og ferdselsåre • Skjærgården • Fjordene – havarmer innover i landet • Havområdene utenfor • Hav- og tidevannsstrømmene • Økosystem Barentshavet • Norskehavet • Nordsjøen og Skagerrak • Kystfolkets bruk av sjøen

Del 1 Tidlige fangstsamfunn i stein- og bronsealder

Hein B. Bjerck

2 Kolonisering av den skandinaviske skjærgårdskysten

og begynnelsen til sjøfangsten 45

En gang manglet alt dette • Farkost mot ukjent horisont • Istiden og de første menneskene i Skandinavia • Isfri kyststripe • Hvem var pionerene – hvor kom de fra? • Nordsjøen var tørrlagt – Doggerland • Skjærgårdskysten, båten og sjøfangstens røtter • Havet utenfor Doggerland • Pionertidens båter • Rikdom og risiko, motivasjon og barriere • Var selfangst det første oljeeventyret? • Linjer gjennom tid og rom

3 Utvikling av sjøfangsten og steinalderens fangstsamfunn 67

«Steinaldernivå» • De eldste steinalderfunnene (9500–6500 f.Kr.) • Om å forstå steinredskapene • Boplassene i Nyhamna – glimt fra den eldste levemåten (9000 f. Kr.) • Bål og bolig – og spekk som brensel? • Tette bånd mellom boplass og båt • Basisboplass med faste hus på Vega (7500 f.Kr.) • Fangststasjoner • Nyhamna og Vega – ulike levevis under sjøfangsten • Et tidsskille – fra arktisk selfangst til skogsdekke og fisk?

4 Fra steinalderens sjøfangst til metalltidens sjøfart 93

Nå til dags trenger du nesten ikke å reise deg for å favne biter av hele verden

- Redskaper til fangst og fiske i steinalderen • Store boplasser ved gode fiskeplasser • Fangstboplasser med gode bevaringsforhold speiler næringsmønstre • Mot intensivt fiske og stabil bosetning gjennom steinalderen • Regional variasjon og stammeområder i steinalderen • Bronsealderen var mer enn bronse • Lederskikkelser og maktspiral • Fra ferdsel på sjøen til sjøferdsel • Steinalderens slutt var bronsealderens begynnelse • Klokkebegerkultur • Ni tusen år langs norskekysten – omflakkende selfangere, stabile fiskere og tidlig sjøfart (9500–500 f.Kr.).

Del 2 Kystsamfunnet i jernalderen

Marion Fjelde Larsen

5 Samfunnene ved norskekysten..... 121

Landskap, etnisitet og kontaktflater • Kolonisering av øyene i vest • Høvdingdømmene vokser fram • Samfunnsorganisasjon og senterdannelser • Ressursutnyttelse og produksjon • Skip, skipsteknologi og naust

6 Ressursutnyttelsen ved kysten 141

Fiskeri og sjøfangst i sagatekstene • Fangst av sjøpattedyr og fugler • Lokalteter for fiskeri og sjøfangst • Fiske i Oslofjorden • Fiske på Vestlandet • Fiske i Trøndelag og Nord-Norge • En gradvis utvikling mot kommersialisering av fiskeriene

7 Handel med marine produkter 163

Handelsruter og handelsvarer gjennom jernalderen • Handelsvarer fra nord • Tørrfiskproduksjon • Fiskeri og sjøfangst på Vesterhavsoyene • Fiskerier i det øvrige Nord-Europa • Fantet det eksporttettet fiske allerede i jernalderen?

Del 3 Markedsretting og nasjonal betydning av fiskeriene 1000-1350

Alf Ragnar Nielssen

8 Kysten – overgangen fra vikingtid til middelalder 187

Norge samles til et kystrike • Byutvikling – et kystfenomén • Handelsgjennombruddet på 1000-tallet og tørrfisken • Vågars tidlige betydning • Bergen – det store knutepunktet for handel og sjøfart • Trondheims tidlige handelsbetydning • Fra Skiringssal til Tønsberg og Oslo

9 Endringer i kystbygdene i tidlig middelalder 209

England som det første markedet for norsk tørrfisk • Nye varer, ny påvirkning • Gårdshaugene – tørrfiskhandelens lokale arkiv • Den nye fiskerbondeøkonomien • «Skjørtebonden» • Sjøsamene i de tidlige fiskeriene • Det kystsamiske jordbruket - ei nyskaping • Tidlig kommersialisering av sildefisket i sørøst • Saltutvinning ved kysten

10 Næringsmangfoldet ved kysten i middelalderen..... 233

Ulike former for fiskerier og fangst • Striden om et fangstvær i sagatida • Sel-fangsten • Kvalfangst • Tran og lyse som eksportvare • Fuglefangst, dun og egg • Laksefiske i sjø og elv • Det samiske laksefisket lengst i nord • Havets mystiske vesener

11 Utvikling av fiskerier og kystsamfunn i høgmiddelalderen 261

Utvikling i Lofoten • Eiendomsforhold og tilgang til fiskeplassene • Norge blir større – fiskeribosettinga ekspanderer nordover etter 1250 • Strid med russere og karelere om Finnmark • Fiskeværsutvikling i Trøndelag og Vest-Norge

12 Det store kystriket 277

Fellesskapet med Vesterhavsøyene • Fiskeri- og fangstkultur i vest • Handelsforbindelsene • Seilingsruter og seilingstider • Skipsbygging • Sjøsamenes båtbygging i middelalderen • Byene og handelen • Omfanget av fiskeeksporten fra Norge • Hanseatene overtar i Bergen • Sildeeksport og utenrikshandel fra Østlandet • Det kystsamiske jordbruket - ei nyskaping

Del 4 Seinmiddelalderen, ca 1350–1600

13 Tida etter Svartedauden – også kystens krise? 301

De umiddelbare konsekvensene av Svartedauden (1349–50) • Et nytt bosettingsmønster etter pestene • Kystgårdene greide seg relativt best • Lofoten – svekket og styrket på samme tid? • Gav ødegårdsdannelsen nye muligheter for sjøsamene? • Bysamfunnene i kjølvannet av Svartedauden • Svekkelse av forbindelsen med Vesterhavsøyene

14 Fiskeriøkonomien styrkes og jektefarta til Bergen oppstår..... 321

Bedre priser og overgang fra smørspann til tørrfiskvåg • Jektefarta mellom Nord-Norge og Bergen tar til • Hvordan oppstod bygdefaret? • Første kjente bygdefarreise – fra Røst i 1432 • Hvem var aktørene i den tidlige jektefarta? • Spesielle forhold for handelen i Finnmark • Hvor viktig var tørrfiskhandelen for nordlendingene?

15 Fiskeriområdene blomstrer ca. 1500 337

Den internasjonale innflytelsen • Hvordan de norske torskefiskeriene ble drevet
• Storværenes tid • Rikdom i fiskeridistriktene • Kirkekunsten fra fiskeværene •
Erkesetets rolle i tørrfiskhandelen

16 Livet i fiskeværene på 1500-tallet 357

Fogd Schønnebøls beskrivelse av fiskeriene i Lofoten og Vesterålen • Stør-
relsen av fangstene i en lofotsesong • Rekruttering og tilflytting fra utlandet •
Stridigheter og konflikter i fiskeværene • De økonomiske og sosiale skillene •
Erkebiskopens setesveiner • Langenes – eksempel på et storvær fra seinmiddel-
alderen • Boligene i fiskeværene

17 1500-tallet. Nye kystnæringer, sjøsamisk storhetstid

og svenske krav på kysten i nord 379

Sterk befolkningsøkning i Kyst-Norge • Eksporten av tørrfisk på 1500-tallet
• Sildefisket får et oppsving • Trelasthandel blir den store kystnæringa i Sør-
Norge • De innenlandske båttypene på 1500-tallet • Fiskebåtene • Samisk båt-
og jektebygging • Jektebygging i «Sjøfinnemanntallet» av 1601 • Den samiske
kystbefolkninga ca. 1600 • Drakampen med Sverige om eierskapet til den nord-
lige kysten

Del 5 Lavkonjunktur og nedgangstider i fiskeriene ca. 1600-1720

Alan Hutchinson

18 Utfordringer og muligheter 401

1600-tallets kriser • 1600-tallets muligheter • Nederlendernes gullalder • De
europiske fiskeriene på 1600-tallet • Fiskeriene i den lille istida • Hovedten-
dener i Norge – en oversikt

19 Nord-Norge i krisenes tegn 425

Én næring, ulike forutsetninger • De første krisene • Hva slags kriser? • Folk
rømmer fiskeværene • Samfunnsstrukturen endres • Samene mestrer krisen,
men utsettes for press • Mellomspill – «Da Nordlandene sto i deiligste flor»

20 «Disse Rigers Coloni» 449

Den andre krisetida - «Stor Armod er Landet geraaden udi» • Hva skyldtes den
andre krisen? • På flyttefot igjen og andre løsninger • Handel på Nordlandene
• Finnmarks spesielle situasjon • Handel på Finnmark • Sjøsamene i Finnmark
under nytt press • Myndighetenes tiltak

21 Vestnorske og Trønderske bønder og deres fiskerier 473

«Somme gardar verkeleg *dreiv* fiske» • Skreifiske fra rorvær og fast bosatte fiskevær • Vårtorskefiske og fjordbøndene på Sunnmøre • «Silda og Vestlandet høyre i hop» • Sildevåg, makrellvåg, laksevåg • Fiskerier og private rettigheter • Fritt fiske?

22 Åpen til verden – krise og kommersialisering 495

Tradisjonell handel og bytte • Handelspolitikken inkonsekvens • Kremmere og kremmerleiene • Konsekvenser for bondehandel • Byene og utliggerborgerne • Strandsteder og tettstedsdannelse • Klippfiskeventyret •

23 Kystsamfunnet i hollendertida 519

Sør- og Østlandet: fiske under et blomstrende næringsliv • Kystens muligheter • Fiskeeksport, Bergen og hollenderne • Trondheim og Stavanger i hollendertida • Framskritt og tradisjon: Norge og verden • Framskritt og tradisjon: Vest-Norge og Nord-Norge

Noter 547

Litteratur og kilder..... 563

Register 583

Forfattere 589